

"ŻMIEN L-ISPANJOLI"

Ta' GUŻE' GALEA

Studju ta' Patri D. Fenech, B.A. (Gen.), B.A. (Hons.), M.A., O.S.A.

Guże' Galea beda jikteb bil-Malti meta kien għadu student fl-Università fl-1926 bil-kitba tan-novella tiegħu "Hena u Ġid" meta kien għad għandu 25 sena. B'din il-kitba rebah l-ewwel premju f'konkurs inniedi mill-Għaqda tal-Kittieba tal-Malti. Hekk hu beda haġġa ta' kitba ta' proża u poezija, imma l-iżjed li kiseb isem kien fil-qasam tal-kitba tar-rumanz.

L-ewwel rumanz li kiteb Galea kien *Żmien l-Ispanjoli*. B'din il-kitba wkoll daħal għal konkurs ieħor. Kien il-konkurs inniedi mill-Gvern biex iħajjar liż-żgħażaġh Maltin jagħtuha għall-kitba ta' din il-għamla u jgħinu fil-bini tal-letteratura Maltija li kienet għadha fi tfulitha. Galea ha t-tieni premju, waqt li Guże' Aquilina ha l-ewwel b'*Taħt Thiet Saltnet*. Kienet is-sena 1937.

Ir-rumanz *Żmien l-Ispanjoli* fih erba' taqsimiet. Fl-ewwel waħda naraw lil Malta meta kienet għadha kemm inghatat bhala fewdu lil Monroi. Il-Maltin kienu mxewxin bl-ikrah kontra tiegħu talli f'dawn il-gzejjer ma kien qed jara xejn jekk mhux kif itemm ir-regħba kbira li kellu għall-flus. Riedhom iħallsu t-taxxi fuq il-qamħ li kien ġieb minn Sqallija. Imbagħad ġrat biċċa oħra. Il-furbani resqu lejn Malta b'xambekk innaha ta' Fomm ir-Riħ, niżlu l-art u ħabtu għall-kaless li fuqu kienu Marċjan Falka, martu u bintu ż-żgħira. Monroi ried jipprofitta ruħu wkoll minn dil-ġrajja ta' niket. U ordna li r-raba' u l-irziezet kollha li Falka kelli lejn l-Imġarr jaqgħu immedjatement taħt il-ħarsien tiegħu u l-bdiewa kellhom iħallsu lilu. Barra minn dan ried li l-palazz li Falka kellu fl-Imdina jkun ukoll taħt is-setgħa tiegħu. Verna, it-tifla l-kbira ta' Falka li nżertat l-Imdina meta l-furbani ħabtu għall-kaless ta' missierha, kellha wkoll tghaddi taħt il-ħarsien tiegħu sakemm ikollha ħamsa u għoxrin sena jew sakemm missierha jehles mill-ġasar. Dawn l-ordnijiet hasdu lil kulhadd u l-kbarat Maltin faru bil-qilla. Il-Kunsill Popolari għamel laqgħa malajr u sar ħafna thaqqiq. L-iżjed li hadha bi kbira kien il-Gurat Franġisk Gatt, silf Marċjan Falka li kien ġabar miegħu bhala zijuha lil Verna. Xi kbarat Maltin kellmu lil Monroi u l-Università stess kitbitlu biex tiftaħlu għajnejh. Imma kien kollu ta' xejn. Anzi zied jordna lis-suldati tiegħu ħalli jmiddu idejhom fuq il-palazz ta' Falka fi-Imdina u biex jiġbru l-qbejjel u jdaħħlu l-ħaraġ li kien haqqu bhala sid mill-oqsma kollha li kellu Falka. Hekk naraw ġlieda kbira fl-Imġarr

u oħra aqwa fuq is-Saqqajja. Il-Maltin taw u qalghu. Imma ma qatghux qalbhom. Anzi meta raw id-demm ma bdew iqisu xejn aktar. Fuq is-Saqqajja xi Maltin mietu wkoll. Għalhekk ir-Rabtin ġiebu xi tilari tal-hobż minghand furnar li kien hdejn il-kunvent ta' Santu Wistin, mid-dew il-mejtin fuqhom u bdew iduru mar-Rabat. Wara li daru mar-Rabat kollu, u qajmu riefnu minn kull fejn għaddew, hafna minnhom ġibdu lejn l-irħula: min ġibed lejn il-Mosta, min lejn H'Attard u min lejn is-Siġ-ġiewi. Hekk Malta qabdet huġġieġa waħda kontra Monroi.

Sa fil-aħħar il-Maltin marru jaħbtu għall-Kastell ta' Monroi fil-Birgu. U għalkemm il-pont tal-Kastell kien imtella', il-Maltin malajr sabu ruħhom fih bis-saħħa ta' travi u hwejjeġ oħra. Saret herba ma' kullimkien u Monroi dabbar rasu fuq ġifen u telaq lejn Sqallija. Imma warajh halla lil martu u lil bintu. Donna Kostanza, martu, u Ena, bintu, kienu f'kamra mwarrba ma' ġenb is-setaħ li jagħti għal fuq il-baħar. Bħala għajnuna tagħhom sabu lil Gorg Farruġ li malajr aljina l-Maltin billi heġġiġhom imorru jaħbtu għall-ixpruni mgħobbijin bil-qamh. Hekk kif obdewh harrab lil dawn iż-żewġ nisa fuq dgħajsa. L-ewwel ma hadhom kien Hal Qormi, għand il-Kurat Dun Nurat, li kien jiġi zijuh. Imbagħad Bendu Gatt, iben il-Gurat Gatt, li nsibuh dejjem jiġri ma' Gorg Farruġ, hareġ b'waħda minn tiegħu li għoġbot hafna lill-Kurat: "Naħseb li l-Kuntissa u bintha aktar ikunu mharsin tajjeb... jekk jintelqu f'idejn il-Kbarat ta' l-Università." Kaless ġie malajr għalihom, u wara ftit naraw lil Kostanza, Ena, Gorg Farruġ u Bendu Gatt deħlin fil-palazz tal-Gurat, is-Sur Franġisk Gatt. Imbagħad, b'xewqa tal-Kunsill, Kostanza u Ena marru joqogħdu ma' waħda xwejjha Spanjola li kienet toqgħod l-Imdina. Id-Dejma bdew jagħmlu għassa lejl u nhar ma' dik id-dar biex hadd ma jissogra jirfes lejha.

Sa dan it-tant, Monroi laħaq mar għand il-Viċi-Re ta' Sqallija u tah il-versjoni tiegħu. Min-naħa l-oħra, il-Kunsill Popolari hatar żewġ Kanonki tal-Katidral, Dun Katajd Cusburella u Dun Girgor Bunell, biex imorru bħala ambaxxaturi ta' l-Università għand ir-re Alfonsu u jresqu l-morru quddiemu memorjal. Hekk tintemm l-ewwel taqsima tar-rumanz.

Għalkemm *Zmien l-Ispanjoli* jittratta hafna elementi storiċi, ma ndumux ma ninnotaw li l-ktieb mhux ktieb ta' l-istorja. Il-fond tar-rumanz biss hu storiċu. U għalkemm għandna deskrizzjonijiet ta' ġlied, ta' kaċċa, ta' sarar (fil-Marsa) u ta' hwejjeġ oħra, ninnutaw ukoll intriċċi tal-imħabba. Galea, meta kiteb ir-rumanz kellu fi hsiebu li juri li anki bil-Malti nistgħu nittrattaw suġġetti li fihom tidher l-imħabba kortiġjana (courtly love; amour courtois). Hekk, per eżempju, sa mill-ewwel taqsima ninnutaw l-imħabba ta' Gorg Farruġ lejn bint Monroi, Ena.

L-imħabba Kortiġjana kienet il-qofol fil-ġhana tat-trovaturi. U nistgħu nġhidu li hi mħabba fost in-nies aristokratiċi. L-ewwel ma dehret

kienet fil-palazzi rjali fewdali tan-nofs-in-nhar ta' Franza fl-ewwel nofs tas-seklu tnax. Fl-intreċċi ta' l-imhabba kortiġjana gie li nsibu tfajja nobbli li thobb jew li tkun maħbuba minn żaġhżuġh ta' klassi iktar baxxa minn tagħha. Ir-relazzjoni li tghaddi bejn in-namrat mhux nobbli u n-namrata nobbli tkun parrallela mar-relazzjoni li tghaddi bejn il-qaddej u s-sid fis-soċjetà fewdali. Minhabba li n-namrat ikun ta' livell aktar baxx, hu jhoss li jkollu jpatti għal dan in-nuqqas billi jinqala' x'jinqala' jibqa' fidil lejha, u dejjem jara kif jaġmel biex joġġob lilha. Min-naħa l-oħra, ix-xbejba nobbli jkollha l-milja tal-virtujiet kollha soċjali tal-ħajja fewdali.

Fit-tieni nofs tas-seklu tnax, l-imhabba kortiġjana għaddiet għat-tramuntana ta' Franza, u żviluppat ruħha f'għamla ta' ħajja iktar serja ta' moralità soċjali. Kittieb li għamel isem b'din il-għamla ta' kitba kien Chrétien de Troyes.

Il-ġrajja ta' *Zmien l-Ispanjoli* teħodna fl-ewwel nofs tas-seklu ħmis-tax, għall-ħabta ta' l-1429. It-tieni taqsima ta' dan ir-rumanz tittratta direttament fuq l-imhabba.

Is-Sur Frangisk Gatt kellu żewġ ġuvintur: Martin u Bendu. Issa gara li t-tnejn tefgu għajnejhom fuq il-qariba tagħhom Verna Falka. Martin kien tifel tassew bil-għaqal. Imma Bendu kien imtajjar u mferfex għall-aħħar. Is-Sur Frangisk ma damx ma nduna bl-imhabba ta' wliedu lejn Verna. U malajr indaħal biex jevita l-inkwiet li seta' jinqala' fuq hekk iktar 'il quddiem. Hu deherlu li Martin kien iżjed jixraq lil Verna. Għalhekk ra kif kellem lil Bendu bil-kelma t-tajba u fetahlu għajnejh biex lejn Verna ma jharisx aktar. Bendu ma għoġbux l-indhil ta' misieru u beda jaħseb x'kellu jaġmel. Verna, min-naħa l-oħra, iżjed laq-tuha l-ġabra u l-għaqal ta' Martin, milli t-titjir ta' Bendu.

Fl-istess żmien kienet tnisslet imhabba oħra: imhabba bejn Ena Monroi, tifla nobbli, u Gorg Farruġ, żaġhżuġh Qormi nieqes min-nobbiltà. Donna Kostanza, omm Ena, minhabba ż-żajjar ta' spiss ta' Gorg Farruġ, ma damitx ma għarfet l-imhabba li kienet tnisslet bejn bintha u Farruġ. Hi ma sabet xejn xi tghid fuq dak il-Qormi. Imma bil'i ma kienx nobbli, kien jonqsu l-aqwa ħaġa biex ikun jista' jieħu lil bint Grande ta' Spanja. Fuq hekk tkellmet ma' l-Ispanjola x-Xiħa li kienet qed iddur biha.

Is-Sinjura Spanjola, meta nsiru nafuha fil-ġrajja tagħna, tkun mara bil-għaqal u twajba kemm tridha. Imma għandu mnejn iż-żmien għamilha hekk. F'żgħożitha hemm min iġhid li kienet għaddiet ħajja wisq differenti minn dik li kienet qed tghaddi issa. Anzi kien hemm min qal li fi xsubitha kienet taf mill-qrib il-Kavaliieri kollha ta' Kalatrava wieħed wieħed. Imma issa żmienha kienet tghaddih titlob u terġa' titlob fil-Katidral ta' l-Imdina, u fil-Grotta ta' San Pawl-Barra. Min-naħa l-oħra

kienet tagħmel hafna karità u tghin lix-xebbiet li jkunu f'xi fettuqa. Fl-ghoxrin sena li kien ilha hawn Malta, bagħtet saħansitra xi erba' xbejbiet Maltin fi Spanja biex isiru sorijiet hemm. Fil-każ ta' Ena, l-Ispanjola dehrilha li aħjar taqta' ż-żarda mill-ewwel u tbiegħed liż-żewġ zghazagħ minn xulxin. Għalhekk hegġet lill-Kuntissa biex iddahhal lil bint-ha mas-sorijiet ta' San Benedettu halli fil-kwiet tal-Kunvent taħseb sewwa x'kellha tagħmel. Hekk Ena tingabar fil-hemda u l-ġabra tas-Sorijiet Benedittini. U Ġorġ Farruġ jibqa' diżappuntant għall-aħħar.

Iż-żewġ sfortunati, Bendu Gatt u Ġorġ Farruġ, iltaqgħu u tkellmu fuq ix-xorti hażina tagħhom. Ġorġ ha l-inizjativa f'idejh biex isib soluzzjoni għal din hażijthom imdal'ma. U itiehm u li jtilqu flimkien ma' xini Grieg li kien marbut fix-xatt tal-Birgu. Hekk, wara ftit, insibu liż-żewġt iħbieb f'Tunes, jaħdmu bhala furbani. Huma kienu wkoll preżenti f'dar fil-Marsa, fit-Tuneżija, meta erba' furbani oħra kienu qegħdin jiftiehm u biex jaħbtu għal Malta. It-tieni taqsima tispicċa bil-ftehim li s-sitt furbani jiġu hawn Malta, l-erba' Misilmin biex jaħtfu u jisirqu, u ż-żewġ Maltin biex jibqgħu hawn.

It-tielet taqsima tibda tghidilna li l-Qajd ta' Tunes webbes rasu li jahbat għal Malta. Min-naħa l-oħra l-furbani żammew kelmthom. Hekk Malta sabet ruħha assedjata mill-ghedewwa. Il-Maltin ingabru malajr fil-Birgu u l-iżjed fl-Imdina, u d-Dejma qagħdu għal-lest. Il-Misilmin ma damux ma waslu taħt l-Imdina fejn waqqfu l-kamp għal-lejl. Il-Generali tal-Qajd ftiehm u biex iressqu n-nies tagħhom taħt is-swar tal-Imdina lejn il-lvant biex il-Maltin jiġru għal dik in-naħa u jintilfu hemm, fil-waqt li l-kotra l-kbira tal-Misilmin iddur kisknijiet mal-bur tal-Maħruq, tghaddi minn Ġnien Hira u tfegġ minn Wied il-Għażzenin u hekk taħbat għal għarrieda għas-swar tal-punent.

Ġorġ u Bendu ma kellhomx sabar f'dak il-lejl. Għalkemm kienu saru furbani, huma baqgħu Maltin. U issa s-sens nazzjonali kellu jirbaħ. Hekk kif giethom ix-xoqqa f'moxtha, warrbu mill-kamp baxx baxx, u marru taħt is-Sur tal-Banka tal-Ġurati. Hemm Ġorġ rabat nitfa ta' parċmina ma' denb ta' vleggħa u fajarha għal fuq is-sur. Hekk il-Maltin ta' għewwa l-Belt saru jafu bil-qerq tal-eżerċtu li kien qed jattakkahom. Hekk meta dawn marru kisknijiet biex jattakkaw is-swar tal-punent, il-Maltin taħt it-tmexxija ta' Martin Gatt qabzu fuqhom u hađuhom għal għarrieda u hařbtuhom.

Meta f'Malta reġġghet waqgħet il-kalma, naraw lill-Ġurat Gatt flimkien ma' ibnu l-kbir Martin imur għall-kaċċa fuq ix-xaqliba ta' l-Istabar. Meta Martin kien sejjer lura biex jara lil Verna għax kienet hađet ħsiebu, daqs tnax-il ruħ qabzu fuqu meta hu u l-qaddej kienu fit-trejqa tal-Flas. Martin intlaqat minn haġra ta' żbandola u waqa' fl-art mitluf barra minn sensih. Wieħed miřtnax li semmejna kien Bendu. Kien dan

ukoll li ta l-ordni lil sħabu biex jieħdu ħsieb Martin. Imbagħad mar malajr għand missieru, u ħarriflu kemm felaħ biex iġhidlu xi għalu. Is-Sur Franġisk għela ħafna għat-telfa ta' ibnu l-kbir u qatagħha li jmur joqgħod fid-dar ta' Hal Farruġ biex iderri.

Verna, li kienet leġqet hadet parir mingħand l-Ispanjola u tatha l-kelma li tidhol mas-Sorijiet ta' San Benedettu sa ma jerga' lura Martin, fettlilha tilbes ta' pellegrin u ħarbet mid-dar ta' zijuha bil-lejl. Meta kienet fi triqtha qabżu fuqha tmienja min-nies, u ħadd ma kien jaf x'sar minnha. Imma dawk li serquha, kien mingħalihom serqu żaġġuġħ għax kienet liebsa kabozza ta' pellegrin. Għalhekk il-ħallelin sakkruha ma' l-irġiel fil-moħba tagħhom, fil-Palazz il-Ġdid.

Fl-istess lejl, il-galantomi tal-palazz il-ġdid għamlu serqa oħra. Serqu lil Marċjan Falka u 'l binthom iż-żgħira Zina li kienu għadhom kemm waslu Malta. Dak il-ħin kienu qed jaqsmu fuq il-pont ta' Wied il-Kbir. Dawn it-tliet priġunieri godda sabu ruħhom ukoll maqfulin fil-Palazz il-Ġdid. Lil Marċjan tefgħuh ma' l-irġiel, u lil martu u 'l bintu Zina, man-nisa.

Kif stenbah fil-ġħodu, fit-taqsima ta' l-irġiel kien hemm għaġeb kbir. Għaliex hekk kif daħal l-ewwel dawl tal-jum, il-priġunieri għarfu 'l xulxin. Kienu: Verna, Marċjan u Martin. Is-Sur Marċjan iġhid kif kienu misruqin minn Fomm ir-Riħ u kif sabu ruħhom fil-Barberija. Bastjan il-Burdnar kien qaleb Mislem. Huma kienu nfdew bis-saħħa tar-Re Alfonsu wara t-ħabrik tal-Kanonku Bunell.

Imma malajr insiru nafu li wieħed mill-galantomi kien Bastjan il-Burdnar tas-Sur Marċjan. Dan sar magħruf wara li hu ħa l-ilma lill-priġunieri rġiel. Malli dalam u daqget ta' l-Imwiet, Bastjan ried ipatti għal ħtjijietu l-imġħoddija u ra kif għamel u ħarrab baxx baxx lil Martin, u lil Marċjan b'martu u b'uliedu. Izda mħabba x-xita li kienet niezla daħlu f'għar, u hemm sabuhom is-suldati tad-Dejma taħt it-tmexxija tal-Alfier Kali. Wara ftit indunaw bihom il-galantomj tal-palazz u saret taqtigħa ġdida. Marċjan u qrabatu ħelsuha għal ftit. Imma n-nies tal-Palazz il-Ġdid baqgħu jħaqquha li kien għad għandhom dritt fuq il-priġunieri tagħhom. Għalhekk waslu għal patt li l-kwistjoni tinqata' bil-ħaqq ta' l-Armi. Hekk nidħ'u fir-raba' taqsima u nsiru nafu mill-ewwel li wasal Malta r-Re Alfonsu.

Il-ħaqq ta' l-Armi bejn ta' Gatt u dak tal-Palazz il-Ġdid kellu jinqata' l-ħadd fil-ġħodu fi'-Marsa. In-nies ingabret minn Malta kollha biex tara dik il-galanterija. Marru wkoll is-suldati tad-Dejma, il-fizzjali Martin, il-Lanez Spanjoli, ħafna Kavalieri, ir-Re, il-Kbarat tal-Gvern, erba' Gurati ta' l-Università, il-ħakem u nies oħra. Il-kumbattenti kienu Martin Gatt u l-Kampjun l-Iswed. Mill-ewwel laqgħa tagħhom, kulħadd

għaraf li l-Kavaliier l-Iswed kien jinqala' aktar minn Martin, għalkemm dan ma baqax lura biex joħroġ ta' raġel. Imma Martin, wara li laqa' daqqa fuq it-tarka, innexxielu jxejjer daqqa bil-lanza b'saħħtu kollha u nifed l-armatura tal-Kavaliier l-Iswed li xxejjer u waqa' fl-art għal mejjet. Dun Nurat mar malajr b'salib f'idu u għolla l-vizjiera tal-ferut. U kulhadd baqa' mistaghgeb: il-Kavaliier l-Iswed kien Bendu Gatt. Is-Sur Frangisk, hekk kif rah, sar isfar u jirtogħod. Il-paġġi ta' Bendu ħarbu għall-Palazz il-Gdid u l-paġġi ta' Martin poġġew lil Bendu fuq biċċa tavla u għattewh b'biċċa bellus li ddubbatlu Zina u telqu bih għall-palazz tal-Gurat Gatt f'Hal Farruġ. Ir-Re Alfonsu ma staghgibx f'it meta sar jaf min kien il-midrub. Għalhekk sejjah lill-Gurat Gatt, hadlu b'idu u għamillu l-qalb mill-aħjar li seta'. Lil Martin ferahlu wkoll għar-rebba tiegħu. Imbagħad gabar lill-kbarat ta' madwaru u telaq għall-Imdina. Xi whud mill-kbarat Maltin marru wkoll mar-re, imma oħrajn marru jwasslu s-Sur Gatt f'Hal Farruġ. Hekk spicċa l-Ħaqq ta' l-Armi.

Bendu ma damx wisq ma beda jiġi 'l quddiem f'saħħtu. Kemm dam marid Dun Nurat kien spiss ma' ġenbu biex iqanqal fih l-indiema. Sa-hansitra kien jiehu miegħu wkoll lil Ġorġ Farruġ halli jagħmillu l-qalb. Sa fl-aħħar Bendu rranġa ma' huh Martin, hadlu b'idejh u xtaqlu r-riżq fl-imħabba tiegħu ma' Verna. Ġorġ nidem ukoll minn li kien għamel, imma li Ena ma setax inehhiha minn quddiem għajnejh. Ir-Re Alfonsu sema' bl-imħabba ta' Ġorġ u Ena, u ried jindaħal biex din l-imħabba ssehh u hekk jiġbed lejh l-imħabba tal-Maltin. Hu għamel zjara lill-Monasteru ta' San Benedettu u kellem fit-tul li Ena Monroi. Dik il-lejla stess telaq kurrier lejn Sqallija b'ittra tar-Re lill-Konti Monroi u wara tliet ijiem ġie lura u ġieb miegħu lill-Kuntissa Kostanza. Sa dan it-tant ir-Re Alfonsu kellem lil Dun Nurat u lil Ġorġ Farruġ. Imbagħad xterdet xniegħa li Ena Monroi u Ġorġ Farruġ tgharrsu. Bhala dota nġhad li l-Konti Monroi hafer l-għaxart elef f'jorin li kien għad baqgħalhom jagħtuh. Ir-Re min-naħa l-oħra għoġbu jahtar Kavaliier ta' l-Ordni ta' San Ġorġ t'Alfama lil Ġorġ Farruġ u lil Bendu Gatt tas-sehem li kienu taw lil Malta meta s-Saracini ħabtu għal Malta.

Il-grajja tispicċa billi Ġorġ jizzewweg lil Ena, Bendu li Zina, u Martin li Verna. Fil-waqt li Martin u Verna marru joqoġhdu Hal Farruġ, Bendu u Zina marru fil-Palazz il-Gdid.